

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2014 | Vol. 6 | No. 2 | ISSN 1803-8220

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – VYMĚTAL, Petr (2014). Postkomunistický stát a jeho kapacity: jak to změřit? *Acta Politologica* 6, 2, 140-153. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií

Postkomunistický stát a jeho kapacity: jak to změřit?

Vladimíra Dvořáková, Petr Vymětal¹

Abstract:

Since the collapse of communism in Central and Eastern Europe there have been passed democratic constitutions, pluralistic society and competitive market economy have been formed and many countries have been integrated into European Union. Nevertheless, the new democracies are far to be consolidated; deep mistrust into the politics and institutions of democratic state reflect everyday experience of the citizens with bad governance, corruption, nepotism and patronage. This study argues that the path of transformation has had a key impact on the character of the state and its capacity and that the post-communist state and its institutions work in different manner than the state and institutions in consolidated democracies. The main goal of this study is to open the discussion inside academic community how to measure such capacities of the state, which data are available and what can be the methodology used to verify the hypothesis about the low capacities of the post-communist states.

Key words: *capacity of the state, accountability, institutions, post-communism, methodology of research*

Motto:

„Budování demokratického režimu znamená víc než jenom svobodné a férové volby; implikuje též budování demokratického státu, v němž mají vládcí kapacitu vykonávat autoritu nad společností a ekonomikou, ale ve kterém jsou na různých úrovních mechanismy kontroly, jež chrání občany a trh před svévolnými zásahy budovatelů státu.“

[Jo-Marie Burt 2004: 248].

Úvodem

Takřka čtvrt století po pádu komunismu ve střední Evropě, po přijetí demokratických ústav a vytvoření pluralitního a soutěživého politického prostředí, po jednoznačném opuštění centrálně řízeného hospodářství a přechodu k základním principům fungování tržního hospodářství, po rozsáhlé privatizaci, při němž soukromé vlastnictví výrazně převážilo všechny další formy vlastnictví výrobních prostředků, po integraci řady postkomunistických zemí do Evropské unie a převzetí *acquis communautaire* se zdá, že všechny klíčové úkoly byly splněny. A přesto, opakovaná vládní nestabilita, relativně vysoká nedůvěra občanů vůči demokratickým institucím², mediálně prezentované, ale málokdy došetřené aféry vysokých politiků a

¹ Prof. PhDr. Vladimíra Dvořáková, CSc., vedoucí katedry politologie. Kontakt: Vladimira.dvorakova@vse.cz. Ing. Petr Vymětal, Ph. D., zástupce vedoucí katedry politologie. Kontakt: Petr.Vymetal@vse.cz. Oba z Fakulty mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická, Praha.

² Viz výsledky průzkumů, které potvrzují nedůvěru vůči institucím (zejména vůči parlamentu a vládě). Dostup-

úředníků, opakované selhávání státní správy při běžné správě věcí veřejných³ stále ukazují na to, že něco je špatně, a to něco není zcela totožné s problémy, kterým čelí vyspělé státy naší civilizace v současné krizi.

Při hledání a popisu symptomů i syndromů, jež by měly umožnit stanovit diagnózu, se setkáváme s nejrůznějšími přístupy, které jdou od akademických výzkumů, přes mapování situace a zprávy od nevládních organizací až po diskuse občanských aktivistů a iniciativ. V akademických kruzích je v zásadě konstatována a dokládána rozvinutá korupce, klientelismu, patronáž [viz Kopecký, Mair, Spirova 2012; Zakaria 2013; Georgiev 2008; Stefes 2006]; zřetelné netransparentní financování politických stran a volebních kampaní dokládají domácí i zahraniční nevládní organizace.⁴

Zmiňované výzkumy a diskuse nesporně přispěly k vymezení a pochopení mnoha problémů a v některých případech se promítly i do konkrétních akcí usilujících o změnu, jež v sobě zahrnují potenciál umožňující omezení korupčního prostoru a narovnání institucionálního prostředí. Není náhodou, že mnohé tyto aktivity se intuitivně dostávají k pojmu stát, který, byť ne jasně definovaný, se stává předmětem jejich zájmu.⁵ Domníváme se, že právě stát⁶ by se mohl bát vhodným rámcem pro hlubší uchopení současných problémů v postkomunistických zemích.

Je nesporné, že probíhající společenskovední či přímo politologické výzkumy se státem souvisejí – veřejná správa, systémy řízení, vládnutí (*governance*), to jsou témata často zpracovávána naší, respektive střeoevropskou politologií, sociologií či ekonomií. Přesto stát nebývá jasným předmětem zájmu.

Tato stať vychází z předpokladu, že transformační procesy po pádu komunismu výrazně ovlivnily podobu státu, jeho kapacity. V této studii si klademe otázku, jak vymezit kapacity státu a jak je v prostředí postkomunismu zkoumat. Cílem je otevřít diskusi, jaká témata jsou klíčová a jak k nim přistoupit z hlediska metodologie. Úvahy nad tím, co a jak zkoumat, jsou inspirovány situací a příklady z České republiky; důraz je však položen na témata, která mají obecnější povahu a jsou pravděpodobně aplikovatelná na další postkomunistické země. Aplikovatelnost má ovšem své meze – pravděpodobně by se měla vztahovat pouze na režimy formálně demokratické; otázkou je, zda aplikovatelnost může být uplatněna i na režimy hybridní (soutěživá autoritářství); o aplikovatelnosti na otevřené autoritarismy založené na absolutních osobních diktaturách neuvažujeme. V obecné rovině se domníváme, že případný komparativní výzkum by měl zahrnovat především členské země Evropské unie, případně země procházející přístupovými jednáními.

Abychom mohli daná témata nastolit, je nutné se v první části studie zaměřit na vymezení pojmu stát, stručně nastínit vývoj politologického pojetí státu a charakteristiku jeho kapacit. Druhá část pak osvětluje klíčové prvky transformace s dopadem na specifika postkomunistického státu a třetí se pak soustřeďuje na možná témata a případné metody výzkumu.

---

né např. z WWW <<http://www.stem.cz/clanek/2578>>.

³ Opět pro české prostředí zmiňme třeba jen evidenci motorových vozidel, S-karty, nefungující systém výplaty sociálních dávek po zahájení „reformy“.

⁴ V ČR například Transparency International, Oživení, Růžový panter, Otevřená společnost, Nadaci proti korupci a řadu dalších asociací či iniciativ.

⁵ Například aktivita „Rekonstrukce státu“ či občanská iniciativa „Vraťte nám stát“.

⁶ Samozřejmě stát není zcela ignorován, ale zdá se, že podobám státu v postkomunistickém prostoru věnují větší pozornost spíše zahraniční vědci [viz např. O'Dwyer 2006] než střeoevropští, respektive čeští badatelé.

Stát a jeho konceptuální vymezení

Každý pojem používaný v odborné literatuře zažívá své dny slávy a své dny zapomnění, stává se součástí měnících se širších výzkumných rámců a základních paradigmat. Podobným osudem prošel i pojem stát v politologickém pojetí⁷ od momentu takřka zakladatelského při ustanovování oboru (státověda, starý institucionalismus) s důrazem na formální legalismus, kde stát a jeho instituce byly v centru pozornosti [Kamrava 2008: 9; Farr 2007], až po jeho opuštění v 50. a 60. letech (behavioralismus), kdy výzkum státu nahrazuje výzkum společnosti a chování jednotlivých aktérů, statické pojetí střídá postižení dynamiky politického procesu, „kamenné“ instituce ustupují politickým stranám, zájmovým skupinám či abstraktním pojmům jako je rozvoj, modernizace, politická kultura. Koncem 60. let se pojem „stát“ znovu vrací do politologického slovníku (nový institucionalismus, respektive nové institutionalismy) a to v kontextu vnímání historických, vývojových souvislostí a závislostí (*path dependence*) a především s přiznanou mírou autonomie, protože „stát (...) může formulovat a naplňovat cíle, které nejsou čistě reflexí požadavků či zájmů sociálních skupin, tříd a společností“ [Skocpol 1985: 9].

Zde opustíme historii pojmu a učiňme první zastavení, při němž zdůrazníme, že autonomie státu, její míra a podoba, se ukazuje jako klíčový faktor pro budování státu. *Autonomie* státu znamená, že státní struktura, její fungování a fakticky i sféra politického rozhodování, je do značné míry oddělena od společenských struktur, které v nich vládou [Rueschmeyer, Stephens, Stephens 1992: 64].

Stát musí mít autonomii minimálně ve dvou směrech: 1) dovnitř, tj. musí si udržet autonomii ve vztahu k domácím dominantním třídám a 2) navenek, tj. musí udržet si autonomii vůči vnějším aktérům, včetně ekonomických [Rueschmeyer, Stephens, Stephens 1992: 64-65]. Stát nesmí být okupován, privatizován, či jinak kontrolován jednou skupinou, třídou, klientelistickou sítí či zahraničními aktéry, například nadnárodními korporacemi, zahraničními mocnostmi. Autonomie státu je vždy otázkou míry – nebezpečná je i situace, kdy stát ovládne „byrokratická mašinerie“ či někteří formální (armáda) nebo i neformální (církve) aktéři a stát se stane příliš autonomní na společnosti. V procesech budování demokratického státu se tak ukazuje jako největší problém úspěšně proplout „mezi Scyllou závislosti státu na dominantních třídách (...) a Charybdou státní mašinerie, která je natolik silná, že ji nelze demokraticky zkrotit“ [Rueschmeyer, Stephens, Stephens 1992: 66].

Odlišně vnímanou autonomii přináší pohled Alfreda Stepana [1988]. Rozlišuje mezi třemi arénami, tedy mezi arénou občanské společnosti, arénou společnosti politické a státem. Podle Alfreda Stepana je stát „přetrvávající administrativní, právní, byrokratickou a donucovací strukturou, která se nepokouší pouze řídit státní aparát, ale strukturovat vztahy mezi občanskou a veřejnou mocí a řadu vztahů uvnitř občanské a politické společnosti“ [Stepan 1988: 3-4].⁸ Je nutné zdůraznit, že ze všech výše uvedených názorů jasně vyplývá, že

⁷ Podrobnější rozbor vývoje pojetí „státu“ v politologii a jeho vymezení vůči dalším pojmům (režim, politický systém, vláda) je v nové publikaci věnované typologii levicových vlád v Latinské Americe [viz Dvořáková, Buben, Němec 2012: 18-45]. V této stati z tohoto rozboru vycházíme, ale rozvíjíme jenom určitá témata.

⁸ O několik let později se Juan Linz spolu s Alfredem Stepanem [1996: 3-15] znovu vrací k vymezení arén, tentokrát ve vztahu ke konsolidaci demokracie. V tomto případě je arén již pět (občanská společnost, politická společnost, vláda práva, státní aparát, ekonomická společnost) a jejich kvalita (z hlediska demokratické konsolidace) je vzájemně podmíněná. Autoři, zejména s ohledem na arénu „ekonomické společnosti“, již ve svém konceptu reflektují transformační procesy v postkomunistických zemích. Stát, jako samostatná kategorie zde není vymezen, částečně je ovšem vyjádřen v aréně státního aparátu, jenž se opírá o racionálně-byrokratickou

jistá autonomie státu je nutnou podmínkou pro fungování skutečné liberální demokracie.

Naše druhé zastavení se bude týkat *geograficko-politického vymezení státu*. Dankwart Rustow [1970], jež stál u zrodu „tranzitologie“ svým dynamickým pojetím vytváření demokratického systému, za jedinou nezbytnou podmínku pro vznik demokracie považoval existenci „národní jednoty“, přičemž „národ“ nebyl v jeho pojetí definován z hlediska etnicity, ale z hlediska politické identifikace. Aby mohla vzniknout demokracie, nesmí se výrazná část občanů stavět rezervovaně ke své příslušnosti k dané politické komunitě či se dokonce pohybovat mimo ni [Rustow 1970: 350-351]. Z tohoto hlediska je pro demokracii nezbytný stát schopný garantovat a kontrolovat hranice politické komunity a také stát, jež je akceptovaný touto komunitou.

Na tyto úvahy navazují již výše zmínění „klasikové“ studia demokratizačních procesů Juan Linz a Alfred Stepan, s důrazem na to, že „nemůže existovat komplexní moderní demokracie bez hlasování, hlasování bez občanství a žádná oficiální členství v komunitě občanů bez státu, který by členství potvrzoval“ [Linz, Stepan 1996: 28]. Zároveň ale jejich přístup částečně zeslabuje onen striktní požadavek národní jednoty Dankwarta Rustowa, protože nevyklučují i v rámci demokracie „existenci oblastí se segmentovanou politickou autoritou“ [Linz, Stepan 1996: 17-18]. To samo o sobě však již svědčí o zeslabené „státnosti“.

Autonomie státu, zajišťující mravní a právní normy a pravidla, a jasné vymezení politické autority definující obec – *polis* – a občany, jakožto členy komunity, dává předpoklady pro vykonávání funkcí, jež společnost v té či oné míře od státu očekává.

Přístup jednotlivých badatelů ke kapacitě/kapacitám státu se samozřejmě liší. Někteří badatelé zdůrazňují otázky získávání a alokace zdrojů, schopnost vynucovat rozhodnutí [Karl 1997: 45] či ovlivňovat existující ne-státní zdroje či měnit jejich distribuci [Tilly 2007: 16].

Jiní autoři [Mann 1984] se snaží o typologii jednotlivých kapacit, především v rozlišení na moc infrastrukturní (realizace vlastních schválených politik) či despotickou (schopnost prosadit své rozhodnutí), což fakticky odpovídá pozdějšímu vymezení Terry Lynn Karlové, jež vymezila kapacitu státu jako „veškerou materiální způsobilost kontrolovat, získávat a alokovat prostředky, stejně jako jeho symbolickou či politickou schopnost vytvářet, zavádět a vynucovat kolektivní rozhodnutí“ [Karl 1997: 45].

Do větších detailů rozpracovala problém kapacit Merilee Grindleová [Grindle 2003: 8], která je rozčlenila na čtyři základní druhy: *institucionální* (autoritativní a efektivní pravidla), *technickou* (kvalitní personál pro efektivní zvládnutí makroekonomie i jednotlivých politik), *administrativní* (efektivní správa základní infrastruktury) a *politickou* kapacitu (kanály komunikace se společností, schopnost reagovat na podněty vzešlé ze společnosti). Její přístup využijeme jako určité východisko pro naše další úvahy v závěrečné části.

Specifika postkomunistického státu

Dříve ale než budeme rozebírat jednotlivé kapacity a možnosti jejich výzkumu, je nutné si položit otázku, zda existuje něco specifického, co by bylo vlastní jen postkomunistickému

---

autoritu a je držitelem monopolu na legitimní násilí [Linz, Stepan 1996: 14]. V dalších kapitolách jejich zásadní publikace z roku 1996 se ovšem s konceptem státu pracuje. Vztah demokracie a státu vymezuje i další z řady tranzitologů Guillermo O'Donnell [2010]. Práce *Democracy, Agency and the State* sice vychází z latinskoamerického prostředí, ale podtitul *Theory with Comparative Intent* již sám o sobě naznačuje ambice přesáhnout regionální rozměry.

státu a nebylo přítomno v jiných zemích (vyspělých demokraciích, postkoloniálních, rozvíjejících se atd.).

Podle našeho názoru je odpověď v zásadě negativní. Problémy (symptomy, syndromy), které můžeme spojovat s charakteristikou postkomunistického státu, nalezneme i v jiných zemích. Nicméně závislost na prošlé cestě (*path dependency*) je velmi silná. Podoba státu a jeho vývoj v komunistickém období a následné mechanismy transformace ovlivnily podobu i způsob fungování formálních i neformálních institucí i způsob formování (staro-) nových politických i ekonomických elit a jejich postavení ve společnosti.⁹ Je nutné zdůraznit, že transformace, na niž fakticky nikdo nebyl „teoreticky“ připraven, nakonec probíhala pod vlivem mezinárodního prostředí v atmosféře nekritického přijímání neoliberalismu, jenž obecně podceňoval institucionální a právní rámce. Tento přístup byl ještě posílen tím, že pád komunismu nastal v době, kdy Evropa začala výrazněji řešit krizi státu blahobytu (*welfare state*). Obecně se tak projevovala tendence přistupovat k postkomunistickému státu jako ke státu prožívajícímu obdobnou krizi a podcenil se fakt neexistujících, či v jiné logice fungujících institucí. Doporučená opatření pak nutně musela mít zcela odlišné dopady.

Abychom tehdejší situaci pochopili hlouběji, udělejme si exkurz do minulosti a rozeberme klíčovou mezinárodní strategii té doby – *Washingtonský konsensus* – a také zkusme promyslet roli státu v procesech transformace, zejména té ekonomické.

Washingtonský konsensus a role státu v transformaci

Francis Fukuyama [1989: 3] o několik měsíců předběhl vývoj v zemích střední a východní Evropy, když ve své studii tvrdil, že liberální demokracie a kapitalismus se ukázaly jako světově nejživotaschopnější mechanismy koordinace lidských aktivit. Možná ani on netušil, jakou měl pravdu a zároveň jak moc se mýlil svým konstatováním, že jsme na konci dějin. Zkušenosti ze střední a východní Evropy totiž ukázaly, že sledování jednoho vzoru nemusí vždy vést ke stejným výsledkům [Vymětal, Žák 2006].

Jedním z prvních úkolů, který stál před postkomunistickými společnostmi, byly změny v ekonomické oblasti. Především šlo o přechod od centrálně plánované na tržní (respektive smíšenou) ekonomiku. Hlavní problém ale byl – jak? Chyběl totiž jakýkoli model, jakákoli zkušenost reflektující přechod od „socialismu ke kapitalismu“. Proto nakonec jako určitý model, který do jisté míry sjednocoval procesy ekonomické transformace v postkomunistických zemích, posloužil soubor doporučení Světové banky, Mezinárodního měnového fondu a Ministerstva financí vlády Spojených států známý pod označením *Washingtonský konsensus*, vypracovaný původně pro latinskoamerické ekonomiky.¹⁰ Ve stručnosti šlo o tyto tři základní pilíře:

⁹ Přestože u nás téma „vyrovnání s minulostí“ patří takřka k nejoblíbenějším tématům v mediální i politické rovině, nic snad nevyhoví lépe o vlivu této minulosti, než snaha dostat interpretaci minulosti pod politickou kontrolu. Z odborného hlediska lze považovat za dodnes inspirující práci „*Proč tak snadno?*“ Iva Možného z roku 1991 [2.vyd. 1999].

¹⁰ *Washingtonský konsensus* (dále jen WK) byl jako koncept poprvé představen Johnem Williamsonem z Petersonova Institutu pro mezinárodní ekonomii na jaře 1989 [Williamson 2004: 1] a reagoval na potřebu znovuoživení latinskoamerických ekonomik postižených v 80. letech dluhovou, finanční a ekonomickou krizí [Williamson 1990; 2004]. Soubor opatření čítal celkem deset bodů, které v tomto textu dále shrnujeme pod tři pilíře.

- (makroekonomická) stabilizace ekonomiky (zejména v oblasti rozpočtů, fiskální a měnové politiky);
- liberalizace ekonomiky (cen, vnitřního i zahraničního obchodu);
- privatizace a změna vlastnických práv ze státního vlastnictví na soukromé a také zajištění vymáhání těchto práv.

Při aplikaci tohoto konceptu na postkomunistický prostor se ale jasně podcenila skutečnost, že většina latinskoamerických zemí byla tržními či minimálně smíšenými ekonomikami, v některých případech dokonce s výraznou předchozí zkušeností s aplikacemi neoliberalních přístupů, kdežto středoevropské země vycházely z centrálně řízeného hospodářství. Navíc WK představoval vrchol určité etapy ekonomického vývoje a myšlení a ve vakuu po pádu komunistických režimů a ideologie vyvolal jeho nekritickou akceptaci částí elit, které při jeho aplikaci fakticky vyměnily jeden zjednodušený přístup k ekonomice za jiný, a to ve schematické podobě bez hlubšího pochopení [Stiglitz 1999: 4; Mlčoch 2000: 54-72; Němcová, Žák 1997: 216-225].¹¹

Při aplikaci WK se objevily spory týkající se *role času*, šlo o rychlost reformem mezi zastánci rychlé změny (šokovou terapií) a postupných reformem (gradualistický přístup). Oba přístupy měly svá pro a proti – šoková terapie sice měla vyšší počáteční náklady, ale oživení se dostavilo rychle, gradualistický přístup rozkládal náklady postupně do delšího časového horizontu a ponechával čas subjektům se na novou situaci adaptovat, ale ve výsledku mohl být také podstatně nákladnější.

Rychlost změny měla ovšem i další souvislosti. Na jedné straně bylo možné využít počáteční vysoký politický kapitál podporující reformy a ochotu přinést „oběti“ (tzv. utáhnout si opasky), na druhou stranu ponechávaly prostor pro bývalé nomenklaturní kádry a subjekty z šedé ekonomiky. Mnohdy, jak ukazuje Mlčoch [2000: 56], mohlo docházet k volbě mezi rychlostí změn a etikou podnikání. Postupné změny ovšem mohly mít také negativní efekty – i když ponechávaly čas pro adaptaci na změny, mohly se zformovat silné skupiny snažící se intervenovat do politických rozhodnutí, vleklost reformem mohla posilovat populistický a demagogický diskurs nabízejících „bezbolestná“ řešení. V mnoha zemích pak vidíme situaci, kdy se rychlost změn měnila. Je pravděpodobné, že manipulace s rychlostí změn byla do značné míry motivována úzkými ekonomicko-politickými zájmy (volebním kalendářem) spíše než logikou transformačního procesu.

Velmi problematický pak byl proces *privatizace*, zejména způsob, jaký některé státy zvolily.¹² Především v případě kuponové privatizace, které vytvořila nejen nepřehlednou vlastnickou strukturu a v konečné fázi i bankovní socialismus, se otevřel prostor pro kořistnické a hrabivé (*grabbing*) ovládnutí zdrojů státu. Netransparentní převody majetku posilovaly nově budované sítě klientelistického charakteru, neexistující pravidla umožňovala mimoprávní postupy a snižovala rizika postihu. Z hlediska naší analýzy tedy stojí za zdůraznění (ne)transparentnost privatizačního procesu a politická ingerence do tohoto procesu, budování investičních privatizačních fondů státem vlastněnými bankami, slabá role dozoru, legislativní vakuum a sla-

¹¹ Uniformita schémat začala být výrazněji kritizována až v novém miléniu, kdy se častěji začaly diskutovat různorodé módy/varianty pojmů tržní ekonomika a kapitalismus [Hall, Soskice 2001; Vymětal, Žák 2006; Spěváček a kol. 2002; Soukup, Vymětal 2007: 47-48]. K souhrnu a také kritice české transformační cesty, viz [Sojka 2000: 219-250].

¹² Viz např. [Židek 2006], pro kritiku viz [Mlčoch, Machonin, Sojka 2000].

bá vymahatelnost práva, nejasné kanály komunikace zájmových skupin a ekonomických a politických subjektů; to vše vedlo k přímému propojení politiky a ekonomiky a státního aparátu.

Zkušenosti ze zemí Visegradské skupiny ukazují, že *Washingtonský konsensus* nebyl naplňován jednotně. Zatímco ČR, Slovensko a Polsko zpočátku vsadily na co největší rychlost změn a Maďarsko spíše uplatňovalo cestu postupných reforem (gradualistickou cestu), v prvním zpomalením ekonomiky a prvními ekonomickými problémy/krizemi v roce 1997–1998 se cesty obrátily. Relativně přísná restriktivní měnová politika rychle přinesla ovoce v ČR a Maďarsku, oproti SR a Polsku. Podobný rozdíl je možné nalézt i v dominantní privatizační metodě velkých podniků – zatímco v ČR a SR dominoval experiment s kupónovou privatizací, Maďarsko a Polsko z důvodu relativně vysoké zahraniční zadluženosti bylo nuceno využít tendry a prodej zahraničním subjektům. Rozdílných přístupů by mohla být uvedena celá řada. Nutno ale zdůraznit, že jednotlivé přístupy mohly v té či oné míře ovlivnit další vývoj ekonomiky (ekonomický růst, úroveň inflace, podoba restrukturalizace hospodářství), ale pravděpodobně neměly výraznější vliv na budování státu. Ve všech případech stát selhal ve své roli garanta právního řádu, tvůrce pravidel hry a vynutitelnosti chování.

Největší chybou Washingtonského konsensu bylo to, že vůbec nebral v úvahu prostředí, v němž se budou jednotlivá doporučení realizovat. Základním problémem bylo podcenění role *institucí a institucionálního rámce*¹³ jak pro reformy samotné, tak i následné fungování státu. Z toho nutně vyplývá zásadní otázka: Jaká byla vlastně role státu v transformačním procesu a jak tato role ovlivnila jeho budoucí fungování a úroveň jeho kapacit?

Postavení státu ovlivnilo nesporně dilema, jak budovat kapitalismus bez kapitalistů a bez kapitálu, jak v takovéto situaci vytvářet trh [Offe 1997], který vzniká po staletích působením kapitálu a kapitalistů spolu s potřebnou volnou pracovní silou? Volná pracovní síla zde byla (byť v jisté deformované podobě), kapitalisty a kapitál z vnitřních zdrojů bylo třeba vytvořit. A to v dané chvíli mohl jen stát. Ten se zcela absurdně stal prvotním „hybatelem“ (pokud ne přímo stvořitelem) trhu. Byl to stát, který rozhodováním o tom, co a za jakých podmínek se bude privatizovat, restituovat apod. nahrazoval a zosobňoval „neviditelnou ruku trhu“, v jejímž jménu odmítal sebelimitující, vyvažující a kontrolní mechanismy. Stát se tedy nevytvářel jako do určité míry *autonomní subjekt* (nezávislý na konkrétních politických skupinách, třídách či ekonomických zájmech vnitřních či vnějších) který, slovy úvodního motta, má „na různých úrovních mechanismy kontroly, jež chrání občany a trh před svévolnými zásahy budovatelů státu“ [Burt 2004: 248]. Stát tak byl do značné míry okupován úzkou, nově vznikající či se z minulosti transformující klientelistickou politicko-ekonomickou elitou, která jej nebudovala, ale fakticky okupovala.

Je nutné zdůraznit, že podobu postkomunistického státu výrazněji neproměnila ani přístupová jednání s EU, většinou se podařilo mechanismy vnitřní kontroly a zodpovídání se (*accountability*) eliminovat.¹⁴ Malý vliv EU na meziinstitucionálního zodpovídání v postkomunistické Evropě ve výzkumech potvrzuje i Leonardo Morlino a Wojciech Sadurski [2010], a obecně nízkou schopnost podpořit principy dobrého vládnutí konstatuje i Alina Mungiu-Pippidi [2014]. Možná vliv EU působil paradoxně naopak, protože nechuť budovat vnitřní kontrolní mechanismy ještě zesílila s přílivem „evropských peněz“.

¹³ O roli a důležitosti institucí chápaných jako pravidla hry viz souhrnně [Vymětal, Žák 2005].

¹⁴ Lze připomenout služební zákon, který byl přijat, protože byl podmínkou našeho vstupu do EU, ale nikdy nevstoupil v účinnost. Méně známým příkladem je třeba vznik Finančně analytického útvaru, který ČR vytvořila jako takřka poslední země EU, ale jako jediná jej umístili pod kontrolu ministerstva financí, čímž se velmi snížil prostor pro nezávislé aktivity a zvýšil prostor pro jeho politické zneužití.

Co a jak zkoumat z hlediska kapacity postkomunistického státu

Z našich předchozí analýzy vyplývá, že výsledkem tohoto (ne)budování státu musela být velmi nízká autonomie a také snížená kapacita postkomunistického státu ve všech podstatných ukazatelích. Je ale možné tyto snížené kapacity empiricky doložit? A pokud ano, jakým způsobem, případně s využitím jaké metodologie?

Je samozřejmě celá řada indikátorů, které mohou ukazovat na snížené kapacity státu v souvislosti s korupcí a klientelistickými vazbami.¹⁵ Nesporně je využitelný index vnímání korupce (CPI), který dlouhodobě zpracovává Transparency International. Dále je možné využít nejrůznější data a výsledky výzkumů týkající se kvality demokracie, zejména data z Freedom House¹⁶, k dispozici jsou i nejrůznější indexy svobody¹⁷. Metodologicky je možné se opřít i o kritéria či přístupy studií, které realizovaly či realizují komparativní výzkumy zaměřené na problematiku principů zodpovídání se a fungování demokratického státu [Morlino, Sadurski eds. 2010; Morlino 2012; O'Donnell 2010]. Dále je možné se opřít o dlouhodobě vytvářené průzkumy veřejného mínění, a to jak na národní tak i mezinárodní (umožňující srovnání) úrovni, které zkoumají důvěru ve společnost, důvěru občanů v politiku, v instituce státu, ve vnímání spravedlnosti. A samozřejmě je nutné využívat i informace, které poskytují samy instituce. Jako určitý indikátor může například sloužit i údaj o počtu oznámených, vyšetřovaných či odsouzených případů korupce či zneužívání pravomocí veřejných činitelů.

Ve všech těchto případech je samozřejmě nutná opatrnost a kritičnost při interpretacích dat a vnímání hlubších souvislostí. Nárůst vyšetřovaných či odsouzených z důvodu korupce může naznačovat růst korupce ve společnosti, vést k zesílenému vnímání korupce (výsledky CPI) i k poklesu důvěry v politiku, přičemž fakticky může jít o situaci, kdy tento ukazatel dokládá posilování institucionální kapacity státu. Stejně tak indexy ukazující na posilování ekonomické svobody, mohou fakticky naznačovat, že stát ponechává významný prostor pro praní špinavých peněz.

Podívejme se nyní konkrétněji na jednotlivé kapacity státy z hlediska jejich stavu v post-transformačním období, možných výzkumných témat a metodologických přístupů; pro zjednodušení se držme jejich rozčlenění podle výše zmíněné Merilee Grindleové [Grindle 2003: 8].

Institucionální kapacita (vytváření autoritativních a efektivních pravidel)

Od počátku transformace nejen nebyla budována, ale význam institucionální kapacity byl zpochybňován, v České republice to symbolizoval tzv. „úprk před právníky“. Nebyly budovány či byly (a mnohdy jsou) cíleně eliminovány zejména kontrolní role institucí, stejně tak je často problematické vymáhání práva.

Důležité je tedy zkoumání institucí, jež mají plnit kontrolní funkci (například Národní bezpečnostní úřad, Národní kontrolní úřad, Úřad na ochranu osobních údajů, Úřad na

¹⁵ Ponecháváme stranou otázku schopnosti kontrolovat celé své území a vykonávat na něm plně svou autoritu. I to je samozřejmě základní kapacita státu a mnohdy souvisí nejen s klientelistickými vazbami, ale také s korupcí i organizovaným zločinem.

¹⁶ Viz například data týkající se střední a východní Evropy z roku 2014. Freedom House. *Nations in Transit 2014*. Dostupné z WWW <<http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2014#.U-xhERGIqW8>>.

¹⁷ World Freedom Index, World Press Freedom Index, Index demokracie Economist Intelligence Unit; Ukazatel kvality demokracie Democracy Ranking [IDEA 2008].

ochranu hospodářské soutěže, ...). Podstatné je zjistit, jakým způsobem byla jejich činnost nastavena, případně eliminována či zneužívána. To znamená analyzovat právní zakotvení na úrovni zákona, pravomoci, způsoby jmenování vedoucích funkcionářů, kontrolní mechanismy vůči instituci. Dále je nutné provést konkrétní rozbor fungování dané instituce (problematická rozhodnutí, klíčové osobnosti, přechody mezi institucemi a jejich napojení na politicko-ekonomické klientelistické (či jiné) sítě. To jsou pracné záležitosti, ale ve většině případů dostupné z veřejných zdrojů. Výzkum je možné doplnit formou řízených rozhovorů s pracovníky těchto institucí (ideálně střední a vyšší management). Obdobná pozornost by měla být věnována i pravidlům a reálnému rozhodování na úrovni parlamentu (komise, výbory, jednací řády apod.) A výzkum by měl zahrnout i takové instituce jako státní zastupitelství, soudy, policii, Ústavní soud, Úřad ochránce práv, které jsou důležité z hlediska vymahatelnosti práva a jejichž vysoká míra autonomie je pro kapacity státu velmi podstatná.

Technická kapacita (kvalitní personál pro efektivní zvládnutí makroekonomie i jednotlivých politik)

Zajištění kvalitního personálu bylo od počátku transformace značným problémem, prosazovaly se nejen stranické vazby, ale zřejmě i čistě ekonomicko-klientelistické vazby napříč politickým spektrem či bez ohledu na stranictví. Kritériem pro hodnocení technické kapacity státu by měla být schopnost státu vypracovávat dlouhodobější koncepce týkající se veřejných politik, strategických vizí a vypracování alternativních modelů ve střednědobé a dlouhodobé perspektivě. Tyto základní koncepce a strategie by měly být přijímány hlavními politickými silami, diskutovány s širší reprezentací zájmů (odbory, zaměstnavatelé, profesní svazy a komory, občanská sdružení).

Z hlediska výzkumných priorit jde zejména o zahraničněpolitické koncepce (určení národního zájmu), obrany a bezpečnosti, které se vztahují k plnění základních funkcí státu navenek, a koncepce vnitřní bezpečnosti, systém justice, jež se vztahují k udržení vnitřní integrity státu, zabezpečení ochrany občanů i majetku a k vymahatelnosti práva. Do značné míry je potřebná i širší shoda ohledně koncepce v oblasti dalších politik, zejména těch, které pomáhají udržet sociální smír (důchody, sociální politika) a posilovat rozvoj (vzdělávání).¹⁸ (Ne)existence základních koncepcí, případně ignorování již vytvořených koncepcí, by měla doložit i nízkou technickou kapacitu státu.

Zároveň by do výzkumů technické kapacity státu měl být zahrnut i výzkum institucí, které si stát vytváří, aby měl nástroje pro prosazování určité koncepce politik či nástroje k zajištění vlivu státu nad určitými strategickými oblastmi (Czech Invest, Czech Trade, Čepro, ČEZ, České dráhy, ...). Zde jde zejména o zjištění, zda jsou uvedené instituce nastaveny tak, aby mohly tyto funkce plnit, jak dalece jsou schopny si udržet autonomii na konkrétní politické garnituře či klientelistické skupině a zároveň, jak odrážejí základní koncepce politik. Výzkumný přístup by v zásadě mohl odpovídat výzkumu kontrolních institucí.

¹⁸ Koncepce neznamená absolutní shodu ve všech otázkách, ale shodu v rámci, v němž se daná politika pohybuje. V tomto rámci je pak v zásadě zřejmé, jakou výzbroj potřebuje armáda, podle jaké logiky vznikají či se uzavírají ambasády, kolik policistů, v jaké struktuře a v jaké lokalitě je potřeba, kolik škol a jakého charakteru potřebujeme, jakou strukturu soudů a státních zastupitelstev budovat, jaká je garantována základní zdravotní péče a jaký je systém zdravotního pojištění, jakým způsobem se realizuje důchodové pojištění a vyplácení důchodů. V těchto rámcích samozřejmě zůstává prostor pro rozdílné priority politických stran, ale brání to, aby každá vláda přicházela se zcela novou vlastní koncepcí, jež by následující vláda opět zrušila. To má jediný efekt – obrovské transakční náklady a vyvádění veřejných peněz do soukromých (konzultačních, právních, expertních) rukou.

Administrativní kapacita (efektivní správa základní infrastruktury)

Význam vytváření administrativní kapacity bylo od počátku transformace výrazně podceňováno, jak jsme již zmínili i v souvislosti s Washingtonským konsensem. Navíc často přetrvával pocit, že je podstatné vyměnit „lidi“, nikoli ale upravit institucionální nastavení. Postupně, jak se propojovaly politicko-ekonomické zájmy se státní správou, byl zájem fakticky tuto kapacitu státu snižovat, prostřednictvím nejrůznějších outsourcingů, mnohdy nesmyslných a předražených z hlediska potřeb státu, či „reforem“, jejichž cílem bylo vyvedení prostředků státu do soukromých rukou.¹⁹

Při výzkumu administrativní kapacity je vhodné vycházet z konceptu dobrého vládnutí (*good governance*). Tato oblast je relativně dosti rozpracovaná, a to i v českém prostředí vzhledem k řadě výzkumů, které zde probíhaly.²⁰ Podstatný by ale měl být rozbor vytváření nezávislé profesionální státní správy, což má velký výzkumný potenciál i z komparativního hlediska. Nalezneme v postkomunistických zemích příklad skutečně důsledného vytvoření depolitizované a profesionální státní správy? Jaké modely státní správy zde vznikly a jak byly účinné? Jak a ve které fázi transformace se zákony o státní službě prosazovaly? Metodologicky by tento výzkum mohl vycházet z tradiční analýzy procesů, případových studií a vhodně nastavené komparace.

Politická kapacita (kanály komunikace se společností, schopnost reagovat na podněty vzešlé ze společnosti)

V průběhu transformace a konsolidace demokracie v postkomunistických zemích velké úskalí představovala komunikace s občanskou společností. Nejenže občanská společnost byla slabá a málo strukturovaná na to, aby dokázala nastolovat agendu, z níž by politika mohla vycházet, model vytváření politiky „shora“ fakticky navazoval na praxi komunistických společností. Pro udržení politického vlivu pak politická reprezentace a strany falešně „mobilizovaly“ společnost k mediálně nastaveným „pseudoproblémům“ a uměle vytvářeným konfliktům.²¹

Výzkumy politické kapacity u nás nesporně probíhaly a probíhají; vznikly desítky prací týkající se analýzy politických stran a stranických systémů, programatiky stran, volebních kampaní. Slavný koncept kartelu [Katz, Mair 1995] se u nás prosadil poměrně silně, ale možná s až příliš zjednodušenou aplikací. Předmětem výzkumu by měly být zejména vnitřní rozhodovací procesy stran, vztah centra a regionů, síla členské základny a její schopnost ovlivnit chování a hodnotovou orientaci strany, stejně tak jako analýza veřejné sféry, mediálního prostoru, aktivity nevládních organizací i sociálních hnutí.

¹⁹ Připomeňme jen nesmyslnou transformaci Úřadů práce, proti níž odborníci marně protestovali, přičemž náklady na nový systém byly nakonec z původně očekávaných 435 milionů více jak 2 miliardy. Navýšení tedy bylo více jak 365%. Několik set pracovníků bylo propuštěno, vzhledem k nefunkčnosti systému zbylí pracovníci museli pracovat přes čas, přičemž jim byl plat snížen o dvě platové třídy, aby se vykázaly nějaké úspory. Nakonec byl počet pracovníků opět navýšen a přesáhl původní počet. Viz zpráva NKÚ, kontrolní akce č. 12/35. Dostupné z WWW <<http://www.nku.cz/scripts/rka/detail.asp?cisloakce=12/35&rok=0&sestava=0>>.

²⁰ Lze například zmínit sedmiletý výzkumný záměr Fakulty mezinárodních vztahů VŠE v Praze MSM 6138439909 *Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti*, který byl ukončen v roce 2013; řada pracovišť FSV UK, FMV VŠE, FF MU byla zapojena do mezinárodního výzkumu CINEFOGO – New Forms of Governance (Rámcový program 6 EU), českou účast koordinoval prof. M. Potůček z FSV UK.

²¹ K tomu viz skvělou dobovou práci Václava Žáka [1997] *Rizika mobilizační politiky*.

Závěrem

Dá se předpokládat, že téma státu se bude postupně znovu dostávat do popředí politologických výzkumů. Postupující globalizace a regionalizace, současná finanční krize, jež po dlouhé době i v evropských zemích vystavuje státy riziku „bankrotu“, diskuse o možnosti prohloubení evropské integrace a postavení „národního“ státu, nutně povede k dalším výzkumům, jež se pokusí definovat roli národních států v mezinárodním prostředí, zvažování jejich kapacity dovnitř i navenek a jejich význam ve smyslu „polis“ – obce, kterou tvoří svobodní občané, kteří se různým způsobem podílejí na vytváření politiky a na rozhodovacích procesech.

Tyto diskuse a výzkumy v té či oné míře jistě zahrnou i postkomunistické státy. To samo o sobě je nesporně dobře, ovšem je zde riziko, že podobně jako v případě transformací počátkem 90. let, kdy Washingtonský konsensus nevycházel z reálného pochopení tehdejší právní, institucionální, sociální i kulturní situace, i zde symptomy, které vidíme jak v postkomunistických zemích tak v zemích „západních“, budou interpretovány stejně, bez ohledu na výše zmíněné rozdíly.

Proto jsme v tomto textu věnovali vývoji a problémům postkomunistického státu značnou pozornost, chtěli jsme upozornit na souvislosti, které jsou dané komunistickou minulostí a podobou postkomunistické transformace. Podle našeho názoru jde o postižení dvou vzájemně propojených otázek: autonomie státu (schopnost jednat nezávisle na konkrétních skupinách) a kapacit státu, tj. efektivní výkon státní moci.

Klíčovým konceptem pro výzkum se nám jeví kapacity státu. Vyšli jsme zde z klasifikace kapacit státu Grindleové [2003] a pokusili jsem se na jejím základě zvažovat, jaké okruhy problémů pod jednotlivé kapacity zahrnout a jakými metodologickými postupy bychom mohli danou problematiku zkoumat. Tuto klasifikaci nepovažujeme za ideální, ale v této fázi umožňuje základní roztřídění témat a snad i otevřít diskusi o tom, jak výzkum současného postkomunistického státu metodologicky uchopit.

LITERATURA:

- BURT, J.-M. (2004). State Making Against Democracy. In BURT, J.-M.; MAUCERI, P. (eds.). *Politics in the Andes. Identity, Conflict, Reform*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press, s. 247-268. ISBN 978-08-2295-828-4.
- DIAMOND, L.; MORLINO, L. (2004). An Overview. *Journal of Democracy*. Vol. 15, no. 4, s. 20-31. ISSN 1086-3214.
- DVOŘÁKOVÁ, V.; BUBEN, R.; NĚMEC, J. (2012). *¡Que el pueblo mande! Levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Praha: SLON, s. 364. ISBN 978-80-7419-091-9.
- EMMERIJ, L. (1997). *Economic and Social Development into the XXI Century*. Washington: Inter-American Development Bank, 592 s. ISBN 1886938210.
- FUKUYAMA, F. (1989). The End of History? *The National Interest*. Vol. 5, no. 16, s. 3-18. ISSN 0884-9382.
- FARR, J. (2007). The Historical Science(s) of Politics: The Principles, Association, and Fate of an American Discipline. In ADCOCK, R.; BEVIR, M.; STIMSON, S. C. (eds.). *Modern Political Science. Anglo-American Exchanges since 1880*. Princeton: Princeton University

- Press, s. 66-96. ISBN 978-0-6911-287-4-0.
- Freedom House. *Nations in Transit 2014*. Dostupné z WWW <<http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2014#.U-xhERGIqW8>>.
- GEORGIEV, P. (2008). *Corruptive Patterns of Patronage in South East Europe*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 142 s. ISBN 978-3-5311-603-9-9.
- GRINDLE, M. S. (2003). *Challenging the State. Crisis and Innovation in Latin America and Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, 256 s. ISBN 978-0-5215-591-9-5.
- HALL, P.; SOSKICE, D. (eds.) (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press, 560 s. ISBN 0-1992-477-5-7.
- HARFST, Ph. (2013). Changing the rules of the game: Determinants of successful electoral system change in Central and Eastern Europe. *International Political Science Review*. Vol. 34, no. 4, s. 427-443. ISSN 1460-373X.
- IDEA (2008). *Assessing the Quality of Democracy: A Practical Guide*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance. [cit. 2013-10-02]. 318 s. ISBN 978-91-85724-43-7.
- KAMRAVA, M. (2008). *Understanding Comparative Politics*. 2nd ed. London: Routledge, 214 s. ISBN 978-0-415-77304-1.
- KARL, T. L. (1997). *The Paradox of Plenty. Oil Boom and Petro-States*. Berkeley: University of California Press, 380 s. ISBN 978-0-5202-077-2-1.
- KATZ, R.; MAIR, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of Cartel Party. *Party Politics*. Vol. 1., no. 1, s. 5-28. ISSN 1460-3683.
- KOPECKÝ, P.; MAIR, P.; SPIROVA, M. (2012). *Party Patronage and Party Government in European Democracies*. Oxford: Oxford University Press, s. 434. ISBN 978-0-19-959937-0.
- LEVI, M. (2003). The State of the Study of the State. In KATZNELSON, I.; MILNER, H. V. (eds.). *Political science: The State of the Discipline*. New York: American Political Science Association, s. 33-55. ISBN 978-0-393-97871-1.
- LINZ, J. J.; STEPAN, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimor: Johns Hopkins University Press, 504 s. ISBN 978-0-8018-5158-2.
- MANN, M. (1984). The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms, and Results. *Archives européennes de sociologie*. Vol. 25, s. 185-213. ISSN 0003-9756.
- MLČOCH, L.; MACHONIN, P.; SOJKA, M. (2000). *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)*. Praha: Karolinum, s. 273. ISBN 80-246-0119-2.
- MLČOCH, L. (2000). Restrukturalizace vlastnických vztahů. In MLČOCH, L.; MACHONIN, P.; SOJKA, M. (eds.). *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)*. Praha: Karolinum, s. 54-72. ISBN 80-246-0119-2.
- MORLINO, L. (2012). *Changes for Democracy: Actors, Structures, Processes*. Oxford: Oxford University Press, s. 320. ISBN 978-0-1996-9811-0.
- MORLINO, L.; SADURSKI, W. (eds.) (2010). *Democratization and the European Union: Comparing Central and Eastern European Post-Communist Countries*. New York: Routledge, s. 288. ISBN 978-0-4155-6044-3.
- MOŽNÝ, I. (1999). *Proč tak snadno?* Vyd. 2. Praha: SLON, s. 139. ISBN 80-85850-80-X.
- MUNGIU-PIPPIDI, A. (2014). The Transformative Power of Europe revisited. *Journal of Democracy*. Vol. 25, no. 1, s. 20-32. ISSN 1086-3214.
- NĚMCOVÁ, I.; ŽÁK, M. (1997). *Hospodářská politika*. 1. vyd. Praha: Grada, s. 232. ISBN 978-9-7169-4-625.

- O'DONNELL, G. (2010). *Democracy, Agency and the State. Theory with Comparative Intent*. Oxford: Oxford University Press, 280 s. ISBN 978-0-1995-876-1-2.
- O'DWYER, C. (2006). *Runaway State-Building. Patronage Politics and Democratic Development*. Baltimor: The John Hopkins University Press, 278 s. ISBN 0-8018-8365-2.
- OFFE, C. (1997). *Varieties of Transition. The East European and East German Experience*. Cambridge: MIT Press, 249 s. ISBN 978-0-262-6504-8-9.
- ROBERTS, A. (2010). *The Quality of Democracy in Eastern Europe. Public Preferences and Policy Reforms*. Cambridge: Cambridge University Press, 252 s. ISBN 978-1-1074-17571.
- RUESCHEMEYER, D.; STEPHENS, E. H.; STEPHENS, J. D. (1992). *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press, 398 s. ISBN 978-0-226-7314-4-5.
- RUSTOW, D. (1970). Transitions To Democracy: Towards a Dynamic Model. *Comparative Politics*. Vol. 2, no. 3, s. 337-363. ISSN 0010-4159.
- SKOCPOL, T. (1985). Bringing the State Back In: Current Research. In EVANS, P. B.; RUESCHMEYER, D.; SKOCPOL, T. (eds.). *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 3-37. ISBN 978-0521313131.
- SOJKA, M. (2000). Deset let transformace po česku: transformace, nerovnost a integrace. In MLČOCH, L.; MACHONIN, P.; SOJKA, M. (eds.). *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)*. Praha: Karolinum, s. 217-269. ISBN 80-246-0119-2.
- SOUKUP, P.; VYMĚTAL, P. (2007). *Základy teorie a praxe hospodářské politiky*. 1. vyd. Praha: Bankovní institut vysoká škola, s. 141. ISBN 978-80-7265-125-2.
- SPĚVÁČEK, V. (eds.) (2002). *Transformace české ekonomiky: politické, ekonomické a sociální aspekty*. Praha: Linde, 525 s. ISBN 80-86131-32-7.
- STEFES, C. H. (2006). *Understanding Post-Soviet Transitions. Corruption, Collusion and Clientelism*. New York: Palgrave Macmillan, 224 s. ISBN 978-1-4039-3658-5.
- STEPAN, A. (1988). *Rethinking Military Politics. Brazil and the Southern Cone*. Princeton: Princeton University Press, 167 s. ISBN 978-0-6910-2274-1.
- STIGLITZ, J. E. (1999). *Whither Reform? Ten Years of the Transition*. Paper presented at the Annual Bank Conference on Development Economics. Washington, D.C.: The World Bank.
- TILLY, C. (2007). *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 248 s. ISBN 978-0-5217-0153-2.
- VYMĚTAL, P.; ŽÁK, M. (2006). Institucionální aspekty nové komparativní ekonomie: ČR a EU. *Politická ekonomie*. Vol. LIV, no. 5, s. 583-609. ISSN 0032-3233.
- VYMĚTAL, P.; ŽÁK, M. (2005). Instituce a výkonnost. *Politická ekonomie*. Vol. LIII, no. 4, s. 545-566. ISSN 0032-3233.
- WILLIAMSON, J. (2000). What Should the World Bank Think about the Washington Consensus? *The World Bank Research Observer*. Vol. 15, no. 2, s. 251-264. [cit. 2007-05-30]. Dostupné z WWW <[http://www.worldbank.org/research/journals/wbro/obsaug00/pdf/\(6\)Williamson.pdf](http://www.worldbank.org/research/journals/wbro/obsaug00/pdf/(6)Williamson.pdf)>.
- WILLIAMSON, J. (1990). What Washington Means by Policy Reform? In WILLIAMSON, J. (ed.). *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Washington: Peterson Institute for International Economics. Dostupné z WWW <<http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?researchid=486>>.
- WILLIAMSON, J. (2004). A Short History of the Washington Consensus. *Paper for a conference "From the Washington Consensus towards a new Global Governance", Barcelona, September 24–25*, [cit. 2013-10-02]. Dostupné z WWW <<http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>>.

- ZAKARIA, P. (2013). Is corruption an enemy of civil society? The case of Central and Eastern Europe. *International Political Science Review*. Vol. 34, no. 4, s. 351-371. ISSN 0192-5121.
- ŽÁK, V. (1997). *Rizika mobilizační politiky*. Praha: Československý spisovatel, 64 s. ISBN 80-202-0671-X.
- ŽÍDEK, L. (2006). *Transformace české ekonomiky: 1989-2004*. Praha: C.H. Beck, s. 304. ISBN 80-7179-922-X.